

УДК 342.7

А.В. КУЧЕРЕНКО,
*магістрант спеціальності «Правознавство»
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ НА ПІДПРИЄМНИЦТВО

У статті розкрито сутність та зміст конституційного права на підприємницьку діяльність. Підприємницька діяльність є найпоширенішим видом діяльності в Україні та головним наповнювачем бюджету.

Ключові слова: конституційне право, підприємництво, захист прав підприємців.

Слід зазначити, що в Україні поняття «бізнес» і «підприємництво» сприймаються як слова-синоніми. Сутністю підприємництва є знаходження і апробація чогось нового, того, чого не було раніше в структурі виробництва, соціумі чи суспільстві. Актуальність цієї теми полягає в тому, що підприємницька діяльність є найпоширенішим видом діяльності в Україні та дає майже 70% доходу в бюджет держави, а тому чільне місце в системі прав і свобод особи займає конституційне право на підприємницьку діяльність.

Відповідно до ст. 42 Конституції України кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Це право базується на свободі підприємницької діяльності, тобто на реальній можливості здійснення особою на власний розсуд і ризик господарської діяльності, не забороненої законом, з метою одержання прибутку. Підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування обмежується законом. Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монополією на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом [1].

Незважаючи на достатньо велику кількість наукових праць у сфері прав людини, у вітчизняній науці конституційного права існує порівняно небагато досліджень зазначеного права людини і громадянина.

Конституційне право на підприємницьку діяльність не може бути реалізоване без всебічної участі в цьому держави, бо відбувається безповоротна інтеграція України у світове, зокрема європейське, співтовариство. Тому існує потреба вдосконалення чинного законодавства в цій сфері, приведення його у відповідність до принципів, проголошених чинною Конституцією України. Реалізація права відбувається відповідним способом, з використанням належних засобів та дотриманням умов [7, с. 212].

Для осіб, які бажають займатися підприємницькою діяльністю, держава висуває певні умови:

1. Дотримання конституційних обов'язків – вимог, які висуваються до кожної людини (можливість займатися підприємницькою діяльністю в Україні не залежить від приналежності до громадянства України), діяти визначеним, чітко регламентованим конституційною нормою способом для забезпечення інтересів суспільства, держави, інших людей і громадян, а саме: неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на пра-

ва і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68 Конституції України), не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки (ст. 66), сплачувати податки і збори (ст. 67) [5, с. 24].

2. Виконання вимог господарського та цивільного законодавства України, а саме:

– наявність повної дієздатності особи, яка настає з 18 років, а у виняткових випадках (укладення шлюбу, робота за трудовим договором або заняття підприємницькою діяльністю з відома батьків, усиновлювачів або опікуна) – з 16 років;

– дотримання встановлених державою обмежень щодо здійснення підприємницької діяльності в Україні (за колом осіб, дієздатністю і правоздатністю, вироком суду, видом діяльності тощо);

– проходження легалізації підприємницької діяльності;

– здійснення підприємницької діяльності у будь-яких організаційних формах, що передбачені законом, за вибором підприємця;

– встановлення чіткого напрямку діяльності із зазначенням цього виду діяльності у реєстраційних документах. На деякі види господарської діяльності законом встановлена заборона;

– наявність відповідного «стартового» (початкового) капіталу для здійснення підприємницької діяльності;

– вибір місця здійснення підприємницької діяльності. Для фізичної особи вихідним при реєстрації є місце проживання – житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово, що знаходиться за певною адресою, за якою здійснюється зв'язок з фізичною особою – підприємцем; для юридичної особи є її місцезнаходження – адреса органу або особи, які відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступають від її імені [4];

– законом закріплене право підприємців укладати з громадянами договори щодо використання їх праці, але при укладенні трудового договору (контракту, угоди) підприємець зобов'язаний забезпечити належні та безпечні умови праці, оплату праці не нижчу від визначеної законом та її своєчасне одержання працівниками, а також інші соціальні гарантії, включаючи соціальне й медичне страхування та соціальне забезпечення відповідно до законодавства України;

– самостійна та ініціативна підприємницька діяльність, а саме самостійне формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежене законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону;

– здійснення підприємницької діяльності на постійній основі;

– головна мета – отримання прибутку;

– представництво своїх інтересів від свого імені;

– несення ризику від підприємницької діяльності за рахунок свого майна;

– самовідповідальність за результати своєї праці. За завдані шкоду і збитки підприємець несе майнову та іншу встановлену законом відповідальність [2, 3].

Також держава встановила коло осіб, яким заборонено займатися підприємницькою діяльністю:

– народні депутати;

– посадові і службові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

– військовослужбовці;

– судді, працівники прокуратури, правоохоронних органів;

– особи, яких суд обмежив у праві займати певні посади чи займатися певною діяльністю (протягом строку такого обмеження);

– особи, засуджені за корисливі злочини (до зняття чи погашення судимості).

Важливим питанням при дослідженні умов реалізації конституційного права людини і громадянина на підприємництво є легалізація цієї діяльності. Легалізацію діяльності підприємців відносять до адміністративних заходів, оскільки вона полягає у державній реє-

страції, видачі ліцензій, отриманні патентів, сертифікації, стандартизації тощо, тобто у процедурах, які встановлені нормативно, є обов'язковими для підприємця та реалізуються через діяльність державних органів. Незважаючи на деякі кроки у підвищенні ефективності механізму державної реєстрації, можна сказати, що ситуація у цій сфері залишається недосконалою через те, що роботу в цьому напрямі ускладнюють внутрішні інструкції органів місцевої влади щодо процедури державної реєстрації, які не просто деталізують положення Закону, а й подекуди заперечують його. Процес державної реєстрації гальмується банальним розкладом прийому громадян з певного питання, а відповідальність чиновників за порушення законодавства у сфері легалізації правоздатності суб'єктів підприємництва має несуттєвий характер. Тобто недостатнім є рівень забезпечення державних органів технологічними засобами, які спростили б процедуру. Тобто під умовами реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність слід розуміти сукупність вимог, що закріплені на законодавчому рівні і висуваються державою до осіб (незалежно від приналежності до громадянства), які мають намір займатися підприємницькою діяльністю, з дотриманням яких надане Конституцією право перетворюється в реальну дійсність.

З метою створення сприятливих умов для розвитку підприємництва держава здійснює підтримку підприємництва у таких формах:

- 1) сприяє організації матеріально-технічного забезпечення та інформаційного обслуговування підприємців, підготовці і перепідготовці кадрів;
- 2) стимулює інноваційну діяльність, освоєння нових видів продукції та послуг;
- 3) надає підприємцям цільові кредити;
- 4) надає підприємцям інші види допомоги.

Цих форм підтримки підприємництва явно недостатньо. Держава повинна сприймати будь-яке підприємство через призму прав людини на підприємство, працю, достатній життєвий рівень тощо.

Тому однією із форм підтримки підприємництва мають бути конкретні заходи, спрямовані на те, щоби дії контрольних, наглядових, правоохоронних та інших органів, які потенційно можуть вплинути на ефективність виробництва товарів (робіт, послуг), були обмежені чіткими та недвозначними законодавчими рамками, спроба посягнути на які тягла б за собою конкретну відповідальність. У зв'язку з неспроможністю правоохоронних органів забезпечити ефективний захист коштів і майна суб'єктів господарювання держава повинна ініціювати розвиток недержавної охоронної та детективної діяльності, приватних служб безпеки.

Норми, які розвивають конституційні положення про право на підприємницьку діяльність, містяться і в інших законах України. Так, відповідно до ст. 14 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» від 21 березня 1991 р. громадським організаціям інвалідів дозволено здійснювати виробничу, господарську, фінансову та іншу не заборонену чинним законодавством діяльність. При цьому продукція підприємств і організацій інвалідів, номенклатура і обсяги якої погоджені з державними замовниками, а також об'єкти капітального будівництва, які споруджуються за рахунок коштів громадських організацій інвалідів у заявленому обсязі, включаються в державне замовлення. Виконання цих державних замовлень держава сприяє матеріально-технічними та іншими ресурсами [6, с. 72–76].

На сучасному етапі розвитку української державності законодавство, яке регулює підприємницьку діяльність, ще недостатньо забезпечує поєднання свободи підприємництва і конкуренції з належним захистом прав суб'єктів підприємницької діяльності, що, у свою чергу, зумовлює необхідність звернення останніх до господарського суду за захистом своїх порушених або оспорюваних прав і охоронуваних законом інтересів, тому питання захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в господарському суді на сучасному етапі є особливо актуальним і практично значущим. Крім того, у більшості угод, що укладаються організаціями України з організаціями інших країн, передбачається арбітражний порядок вирішення спору.

Захист прав суб'єктів підприємницької діяльності регулюється і гарантується нормами цивільного і господарського права. Однак законодавча база в окремих спірних питаннях не дає повних відповідей для винесення обґрунтованих законних рішень. Слабкість і недоско-

налість правового захисту підприємництва, неврегульованість багатьох його аспектів, неузгодженість нормативних актів негативно впливають на ефективність підприємництва в Україні. Крім того, низький рівень правосвідомості підприємців призводить до виникнення «тіньового» підприємництва, а також до появи квазіправових (по суті кримінальних) інституцій уладнання конфліктів та забезпечення виконання зобов'язань.

Господарське законодавство України відзначається крайньою непослідовністю, суперечливістю, неузгодженістю і містить істотні прогалини. Не витримує жодної критики якості законодавчого процесу. У жодній із сфер економічної діяльності поки що не маємо логічно завершеного системного законодавчого забезпечення. Одним із дестабілізуючих факторів для сфери господарських правовідносин стає прийняття законів, що не враховують реальної соціально-економічної ситуації, вступають у конфлікт з Основним законом держави – Конституцією України та іншими, раніше прийнятими нормативно-правовими актами. Належне нормативне забезпечення охорони і захисту господарських прав можливе лише за допомогою застосування комплексного нормативно-правового регулювання – у Конституції, законах, підзаконних, локальних правових актах [7, с. 212–214].

Для підприємців нерідко проблемою є правильний вибір та ефективне використання і застосування передбачених законодавством засобів захисту — тих правових засобів, за допомогою яких можна запобігти, припинити, усунути порушення прав. Щоб змусити або спонукати правопорушника припинити дії, які порушують право підприємця, або запобігти таким діям, необхідно знати положення законодавства, що регулює різні способи захисту, і вміти їх застосовувати, бо саме від знання законодавства і вміння захищати свої права та інтереси залежить успіх та результат діяльності підприємців.

Часто права суб'єктів підприємницької діяльності порушуються через незаконне втручання в їхню діяльність державних органів, особливо органів державної податкової служби та інших контролюючих органів.

Всупереч численним проблемам і негараздам, притаманним реформаційним процесам, не тільки збереглася, а й набула подальшого поширення тенденція до збільшення числа спорів, вирішених господарськими судами. Це зумовлене не лише активізацією господарської діяльності в Україні, а й посиленням авторитету господарських судів у підприємницького загалу, який прагне вирішувати господарські конфлікти цивілізованим способом. Крім того, суттєвим фактором, що вплинув на підвищення позовної активності суб'єктів підприємницької діяльності, є зменшення суми державного мита, що стягується при поданні позовів майнового характеру, до 1 відсотка від суми позовних вимог та обмеження його максимального розміру 100 неоподатковуваними мінімумами доходів громадян. Зростання числа розглянутих справ значною мірою пояснюється також і розширенням кола правовідносин, урегулювання яких можливе в порядку господарського судочинства.

У структурі вирішення спорів традиційно домінують види майнового характеру: спори про укладання, зміну та розірвання договорів; спори про визнання недійсними актів державних та інших органів, підприємств або організацій; справи про банкрутство тощо.

Право на судовий захист у судовому процесі реалізується перш за все через право на позов. Для того, щоб він виконав цю важливу функцію, необхідно подати його до господарського суду для розгляду в передбаченому законом порядку, оскільки господарське судочинство ці питання вирішує тільки у порядку позовного провадження, за винятком справ про банкрутство.

Гарантією задоволення законних вимог позивача є забезпечення позову. Позов забезпечується: накладанням арешту на майно або грошові суми, що належать відповідачеві; заборонаю відповідачеві вчиняти певні дії; заборонаю іншим особам вчиняти дії, що стосуються предмета спору; зупиненням стягнення на підставі виконавчого документа або іншого документа, за яким стягнення здійснюється у безспірному порядку.

Захист прав суб'єктів підприємницької діяльності в господарському суді може здійснюватися за умови порушення їх прав і охоронюваних законом інтересів і лише за особистої участі зацікавлених суб'єктів, що володіють необхідною правосуб'єктністю.

Конституційною гарантією захисту прав та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності є перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку, а також перегляд судових рішень Вищого господарського суду України Верховним Судом України.

Інститут захисту прав та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності має свої особливості й специфіку. Під захистом розуміють сукупність способів (заходів), які застосовуються до порушників господарських правовідносин. У матеріально-правовому розумінні – це норми господарського права, що визначають форми, способи і терміни відновлення порушених прав та інтересів, захист їх від порушень у майбутньому. У процесуально-правовому значенні це – діяльність, за допомогою якої досягається необхідний ефект щодо реалізації прав і обов'язків: відновлення можливості учасника відносин діяти в межах його правосуб'єктності; володіти, користуватися, розпоряджатися майном; вступати у відносини і реалізовувати права, що впливають з них, тощо.

Зміст процесуальної сторони інституту захисту права складає правозастосовча діяльність, здійснювана у формах і способами, встановленими законом, з метою відновлення порушеного права та інтересу, впливу на правопорушника і запобігання правопорушенням у майбутньому. Діючи на підставі матеріальних норм права, суб'єкт самостійно або за допомогою компетентних органів устанавлює власні права і кореспондуючі їм обов'язки суб'єктів господарських відносин, які не визнають або порушують його права та законні інтереси. Таким чином, діяльність із захисту права відрізняється від матеріально-правового інституту захисту за способом реалізації: зміст першої складає застосування права як особливий вид реалізації, тоді як матеріальні норми із захисту передбачають використання прав, виконання обов'язків і додержання заборон.

Форми захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності можна поділити на три види: досудова, позасудова, судова. Судова може виступати і як самостійна форма захисту прав, і як гарантія законності винесення рішення іншими органами. У науковій юридичній літературі виділяють кілька способів захисту прав, під якими звичайно розуміють заходи, спрямовані на припинення правопорушення та усунення його негативних наслідків. Кожна з форм використовує один чи декілька способів захисту прав та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності, до яких відносять: встановлення факту наявності прав (відсутності обов'язків); відновлення становища, яке існувало до правопорушення; припинення правопорушення; спонука порушника до виконання обов'язків у натурі; стягнення збитків і штрафних санкцій на користь потерпілої сторони або бюджету. Підстави і порядок використання кожної із зазначених форм і способів захисту встановлюються законодавством або угодою сторін.

Загальнодоступною, гарантованою Конституцією України формою відстоювання власних прав є звернення до суду. При цьому можливості звернення до суду суб'єкта підприємницької діяльності, чії права порушені, не обмежуються національною судовою системою, він має право звертатися до міжнародних судових установ або до відповідних органів міжнародних організацій. Так, з 1997 р. (з моменту набуття чинності Конвенцією про захист прав і основних свобод людини для України) кожен, хто перебуває під юрисдикцією України, після вичерпання всіх національних засобів правового захисту має не лише право, а й реальну можливість звернутися за захистом своїх прав до Європейського суду з прав людини (Франція, м. Страсбург). Щодо статей Конвенції про захист прав і основних свобод людини, на порушення яких суб'єкти підприємницької діяльності можуть скаржитися до Європейського суду, то це можуть бути ст. 6 §1 (право на справедливий судовий розгляд), ст. 1 Протоколу №1 (право на вільне володіння своїм майном) та ін. Так, у справі «Совтрансавто-Холдінг проти України» (рішення від 25 липня 2002 р.) Європейський суд з прав людини констатував порушення Україною ст. 6 та ст. 1 Протоколу 1 Конвенції та зобов'язав Державу-відповідача у своєму окремому рішенні від 2 жовтня 2003 р. сплатити заявнику в межах трьох місяців від дати, коли рішення стане остаточним, відповідно до ст. 44 §1 Конвенції, такі суми:

- 500 000 євро (п'ятсот тисяч євро) як відшкодування за матеріальну шкоду;
- 75 000 євро (сімдесят п'ять тисяч євро) як відшкодування за моральну шкоду;
- 50 000 євро (п'ятдесят тисяч євро) як відшкодування судових витрат.

Для ефективного захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності необхідно вивчати досвід інших країн з організації і діяльності спеціалізованих судів. Аналіз зарубіжного досвіду показує, що для захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності створені спеціалізовані суди (суд зі справ про банкрутство, суд з питань міжнародної торгівлі та ін.), які для

розгляду справ залучають не тільки юристів, а й професіоналів певного виду діяльності. На сучасному етапі цей досвід необхідно вивчати для того, щоб мати певні уявлення про законодавство інших країн, на основі якого можуть в окремих випадках вирішуватися спори між українськими та іноземними суб'єктами підприємницької діяльності. Однак враховуючи досвід інших країн, не слід забувати свій власний, який склався в період становлення незалежної держави.

Крім того, складність проблеми захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності в господарських судах України пояснюється не лише недосконалою нормативною базою, але й браком надійних гарантій судової незалежності. Для здійснення правосуддя господарські суди повинні бути самостійними і незалежними у вирішенні всіх господарських суперечок. Незалежність суду є одним із гарантів захисту прав. І це надзвичайно важливо, бо вплив на діяльність суду з боку інших органів негативно відображається на результатах їхньої роботи, заважає раціонально організувати розгляд і вирішення суперечок, не відповідає міжнародним стандартам, де головне – незалежність суду, а право особи на справедливий судовий розгляд є основоположним правом особи з точки зору європейських стандартів.

На сьогоднішній день стосовно України Європейським судом з прав людини винесено лише одне рішення, в якому констатовано порушення права особи на справедливий судовий розгляд (справа «Совтрансавто-Холдинг проти України»). У зв'язку з цим необхідно вчасно сприйняти принципи здійснення правосуддя в рамках європейської системи права і не допустити створення негативної прецедентної бази щодо стану дотримання положень Конвенції про захист прав і основних свобод людини (1950 р.) в нашій державі. У цьому відношенні господарські суди мають стати ефективним важелем державного механізму, який сприятиме зміцненню нашої держави та посиленню авторитету України у світовій спільноті [5, с. 24–27].

Таким чином, можна зробити висновок, що одним з основоположних прав і свобод людини є право на зайняття підприємницькою діяльністю. Держава приділяє значну увагу регулюванню підприємницької діяльності та умовам її здійснення. Це цілком логічно, оскільки підприємництво є рушійною силою економіки, без розвитку якої неможливий розвиток держави в цілому. Але сьогодні, на жаль, багато питань у цьому напрямі потребують коригування та удосконалення. Позитивним є те, що держава не стоїть на місці, а продовжує плідну роботу у цій сфері, оскільки розвиток підприємництва в Україні залежить передусім від створення реальних, повноцінних ринкових умов, що дадуть змогу особам повною мірою реалізовувати своє конституційне право на підприємницьку діяльність та створюватимуть атмосферу підтримки підприємництва як найпоширенішого та найприбутковішого виду діяльності в Україні.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР – У редакції від 06.10.2013 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Господарський Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV – У редакції від 11.10.2013 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – N 18./ N 19-20./ N 21-22./ – Ст. 144.
3. Цивільний Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV – У редакції від 11.10.2013 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – NN 40–44. – Ст. 356.
4. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV – в редакції від 11.08.2013 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – N 31-32. – Ст. 263.
5. Гонтаренко Н. Проблемні аспекти вирішення господарських спорів в Україні / Н. Гонтаренко // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 12. – С. 24–27.
6. Жоравович Д. Проблеми питання визначення підприємницької діяльності в контексті її здійснення фізичною особою / Д. Жоравович // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 11. – С. 72–76.
7. Ковач А. Право людини на підприємництво / А. Ковач // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 212–214.

В статье раскрываются сущность и содержание конституционного права на предпринимательскую деятельность. Предпринимательская деятельность является самым распространенным видом деятельности в Украине и главным наполнителем бюджета.

Ключевые слова: конституционное право, предпринимательство, защита прав предпринимателей.

The article reveals the nature and content of the constitutional right to entrepreneurial activity. Entrepreneurial activity is a common activity in Ukraine and the main filler of budget.

Key words: constitutional law, entrepreneurship, the protection of the rights of entrepreneurs.

Одержано 25.10.2013.